

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

TÜRK DİLİ BÖLÜMÜ

XIV. HAFTA: SÖZCÜKTE YAPI

1. Kök Çeşitleri:

- 1.1. İsim Kökleri
- 1.2. Fiil Kökleri
- 1.3. Sesteş Kökler
- 1.4. Ortak Kökler

2. Ek Çeşitleri:

- 2.1. Çekim Ekleri
 - 2.1.1. İsimlere Gelen Çekim Ekleri
 - 2.1.1.1. Çokluk Ekleri
 - 2.1.1.2. Durum (hâl) Ekleri
 - 2.1.1.3. İyelik Ekleri
 - 2.1.1.4. Tamlama Ekleri
 - 2.1.1.5. Eşitlik Ekleri
 - 2.1.2. Fiillere Gelen Çekim Ekleri
 - 2.1.2.1. Kip Ekleri
 - 2.1.2.2. Kişi Ekleri
 - 2.1.3. Hem İsme Hem Fiile Gelen Çekim Ekleri
 - 2.1.3.1. Ek Fiil Kipleri
 - 2.1.3.2. “mİ” Soru Eki
- 2.2. Yapım Ekleri
 - 2.2.1. İsimden İsim Yapan Ekler
 - 2.2.2. İsimden Fiil Yapan Ekler
 - 2.2.3. Fiilden İsim Yapan Ekler
 - 2.2.4. Fiilden Fiil Yapan Ekler

3. Yapısına Göre Sözcükler:

- 3.1. Basit Sözcükler
- 3.2. Türemiş Sözcükler
- 3.3. Birleşik Sözcükler

İsmail Alper KUMSAR, Ayşe ULU
alperkumsar@duzce.edu.tr
ayseulu@duzce.edu.tr)
2020, GÜZ

SÖZCÜKTE YAPI

Yapı bilgisi, yapı bilimi anlamına gelen **morfoloji**¹, kelimelerin yapısını, türeme yollarını, ek ve köklerin işlevlerini, çekim biçimlerini inceleyen dilbilgisi çalışmalarını kapsar. Yapı bilgisi kök ve ek kavramları üzerine şekillenir. Bu kavramları bilmeden konuya hâkim olabilmek mümkün değildir. O hâlde öncelikli olarak “Kök ve ek nedir?” sorusuna cevap vermeliyiz.

Kök: Kelimenin bütünüyle anlam ilişkisi olan anlamlı en küçük parçasıdır. Türkçede kökler genellikle tek hecelidir. **Ek:** Kelime köklerinden sonra gelerek köklere çeşitli anlam ilgileri katan ses ya da ses birlikleridir.

Bir örnek üzerinden bu kavramları tanımaya çalışalım: *Balıkçıların denize açılma vakti geldi.* Bu cümledeki altı çizili kelimenin kökü “*balık*”tır. “*-çı, -lar ve -ın*” ekleri ise kelimeye çeşitli anlam ve görev ilgileri katan eklerdir.

DİKKAT: Burada “*balıkçıların*” kelimesinde “*bal*” kelimesi de anlamlı bir kelimedir ancak kelimenin bütünüyle arasında herhangi bir anlam ilişkisi yoktur. Bu sebeple bu kelimenin kökünü “*balık*” olarak almamız gerekir. *Demek ki kökü bulabilmemiz için kelimenin bütünüyle anlam ilişkisi içerisinde olan anlamlı en küçük birimine bakmalıyız.*

1. KÖK ÇEŞİTLERİ

Türkçede dört çeşit kök görülmektedir: *İsim Kökleri, Fiil Kökleri, Sesteş Kökler ve Ortak (İkili) Kökler.*

1.1. İsim Kökleri: Varlıkları, nesneleri, kavramları karşılayan isim ve isim soylu olan kelime köklerine denir: *çocukluk, yal(ı)nızlar, masalarda, başkan, misafirimiz, birikim, güney, yumurt(a)ladı...*

1.2. Fiil Kökleri: İş, oluş ya da durum bildiren fiil soylu kelime kökleridir: *korkuluk, gergin, kuruntu, bilim, çalıntı, sezgi, bitki, doğu, kırılğan...*

1.3. Sesteş Kökler: Yazılışları aynı ancak anlamları farklı olan sesteş kelimelerin oluşturduğu köklerdir: *Gülü, sevdiğinin elinde görünce gülmeye başladı.* (İlk kelimedeki “*gül*” bir bitki adı olarak kullanılmışken ikinci kelimedeki ise “*gül-*” fiil olarak karşımıza çıkmaktadır.) Sesteş sözcüklerin ikiden çok anlamı da olabilmektedir:

¹ <https://www.tdk.gov.tr/morfoloji> : Erişim tarihi: 25.11.2020, Erişim saati: 17.04.

Sınavdan **yüz** aldığını herkese söylemelisin. / **Yüzün** çok soluk görünüyor. / Pazar günleri **yüzmeye** gidiyorum.

1.4. Ortak (İkili) Kökler: Aralarında anlam ilgisi olan ve hem ad hem eylem olarak kullanabildiğimiz sözcük kökleridir: *Bir kilo **boya** al ve duvarları **boya**.* (Bu cümledeki “**boya**” kelimelerinden *ilki isim, ikincisi fiil köküdür.* Aralarında da bir anlam ilgisi söz konusudur.)

Türkçede ortak kök sayısı sesteş köklere nispetle oldukça azdır. Ortak köklere şu örnekleri de verebiliriz: ***güven, damla, göç, ekşi, kuru, tat, sıva, eski...***

DİKKAT: Ortak kök ile sesteş kök arasındaki temel fark ortak kökler arasında anlam ilgisi olmasıdır.

2. EK ÇEŞİTLERİ

Türkçede ekler **çekim ve yapım ekleri** olmak üzere iki ana gruba ayrılarak incelenmektedir:

2.1. Çekim Ekleri

Kelimenin anlamını ya da türünü değiştirmeyen eklerdir. Kelimelere çeşitli anlam ilgileri ile işlevsellik kazandırır. Türkçedeki çekim ekleri isme gelen, fiile gelen ve hem isme hem fiile gelen çekim ekleri şeklinde üç gruba ayrılmaktadır. İsimlere gelen çekim ekleri: **Çokluk, Durum (Hâl), İyelik, Tamlama, Eşitlik Ekleri**, Fillere gelen çekim eklerini **Kip ve Kişi Ekleri**; hem isme hem de fiile gelen çekim eklerini **Ek-fiil Çekimleri ve “mî” Soru Eki** şeklinde adlandırmaktayız.

2.1.1. İsimlere Gelen Çekim Ekleri

2.1.1.1. Çokluk Ekleri: (-lAr) Bir kavram veya nesnenin birden fazla olduğunu gösteren eklerle denir: *kitaplar, hayaller, konuşmalar...*

*Eşyanın bebekler gibi avutulduğu da olmuştur
Sütten kesildiği yürümeye alıştırıldığı*

Cahit Zarıfoğlu

DİKKAT: -lAr eki cümleye her zaman çokluk anlamı katmayabilir. Aşağıdaki cümlelerde bu ek farklı anlam ilgileri ile kullanılmıştır:

*Mahmut Çavuş, ateşler içinde yanıyordu. (Abartma)
Teyzemlerin bu konudaki hassasiyeti önemli. (Aile -gil eki yerine)*

² “î” harfinin büyük yazılması harfin ses uyumuna göre “i, ı, u, ü” biçimini de kazandığını belirtmek içindir. Diğer bütün çok şekilli ekler bu sistemde gösterilecektir. Sözelimi eki “-CT” biçiminde yazmışsak bu, ekin -ci, -cu, -cü, -çu, -çü biçimi olduğunu da gösterir.

Bu memleket, Fatihlerin, Kanunilerin yurduudur. (Benzerleri)
İki kardeş annelerini görünce sevindi. (Aitlik)
On yaşlarında bir kız çocuğu sizi sordu. (Yaklaşıklık)
Buyursunlar efendim. (Nezaket, Saygı)

2.1.1.2. Durum (Hâl) Ekleri: İsimlerin cümle içerisinde yüklenecekleri görev ve anlamları belirlerler. Türkçede dört çeşit durum (hâl) eki vardır:

Belirtme durum eki: (-I)	İsimlere belirlilik anlamı katan eklerdir. <i>Kapı-y-ı açmayınca daha fazla beklemedim.</i>
Yönelme durum eki: (-A)	İsimlere yönelme, yaklaşma anlamı katan eklerdir. <i>Bu söz-e bir anlam veremediğimi söyledim.</i>
Bulunma durumu eki: (-DA)	İsimlere bir yerde bulunma, kalma anlamı katar. <i>Sokak-ta bir ölüm sessizliği vardı.</i> DİKKAT! * -DA eki her zaman bulunma eki olarak kullanılmayabilir. Bu ek bazen yapım eki olarak da karşımıza çıkar: <i>Onlar sınıfın gözde öğrencileridir.</i> *Bir de bağlaç olan dA eki vardır: <i>Sen de bizimle gel. (! Her zaman ayrı yazılır.)</i>
Çıkma durum eki: (-DAn)	İsimlere bir yerden ayrılma, uzaklaşma anlamı katar: <i>Yol-dan geçen herkes bu olayı izliyordu.</i> DİKKAT! -DAn eki yapım eki olarak veya farklı görevlerde karşımıza çıkabilir ³ : <i>Sudan bahaneler üretiyor. (Yapım eki)</i> <i>Heyecandan dizlerimin bağı çözülmüştü. (Neden anlamı)</i> <i>Çocuklardan birkaçı sizi sordu. (Tamlayan eki)</i>

*“içimden dedim beraber yürüyelim olur mu
varsın gemilerimizi taşıyamasın sular
varsın yarı yolda uyuyakalsın
bize gönderilen bahar.”*
İbrahim Tenekeci

2.1.1.3. İyelik ekleri: İsimlere sahiplik anlamı katan eklerdir.

kalem- im (I. tekil şahıs iyelik eki)	kalem- imiz (I. çoğul şahıs iyelik eki)
--	--

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. KORKMAZ, Zeynep: *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*: Ankara 2003, s.24, Türk Dil Kurumu Yayınları.

kalem- in (II. tekil şahıs iyelik eki)	kalem- iniz (II. çoğul şahıs iyelik eki)
kalem- i (III. tekil şahıs iyelik eki)	kalem- leri (III. çoğul şahıs iyelik eki)

“Ey mavi göklerin beyaz ve kızıl süsü,
Kız kardeşimin gelinliği, şehidimin son örtüsü,
Işık ışık, dalga dalga bayrağım!
Senin destanını okudum, senin destanını yazacağım”
Arif Nihat Asya

2.1.1.4. Tamlama Ekleri: İsimler arasında bağlantı kurarak tamlama oluşturan eklerdir. İsim tamlamalarında tamlayana –**In** tamlanana –(s)**I** eki getirilir.

Talih**in** pembe rengi
Saçların**ın** bukleleri

Yıllar**ın** yorgunluğu
Şair**in** hazin sonu

2.1.1.5. Eşitlik Ekleri: İsimlerin sonuna gelerek onlara çeşitli görevler yükler. Bu ekler –**ce, çe, ça, -çe** şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bu çocuk**ça** davranışları bırakmalısın. (**benzerlik**)

Sınıf**ça** pikniğe gittik. (**birliktelik**)

Kiloca aranızda olduk**ça** fark var. (**karşılaştırma, bakımından**)

Bence dikkatli ol. (**görelilik**)

2.1.2. Fiillere Gelen Çekim Ekleri

2.1.2.1. Kip Ekleri: Fiillere zaman ya da tasarlama anlamı katan eklerdir.

a. Bilinen (görülen, bilinen, -di'li) Geçmiş Zaman	-DI
b. Öğrenilen (duyulan, anlatılan, -miş'li) Geçmiş Zaman	-mİş
c. Şimdiki Zaman	-(I)yor
d. Gelecek Zaman	-AcAk
e. Geniş Zaman	-r, -Ar, -Ir
f. Gereklilik Kipi	-mAı
g. İstek Kipi	-A
h. Şart Kipi	-sA

2.1.2.2. Kişi ekleri: Eylemleri gerçekleştiren kişilerin kim olduğunu bildiren eklerdir.

Bunlar: 1. Tekil Şahıs Ekleri, 2. Tekil Şahıs Ekleri, 3. Tekil Şahıs Ekleri; 1. Çoğul Şahıs Ekleri, 2. Çoğul Şahıs Ekleri ve 3. Çoğul Şahıs Ekleri olarak adlandırılmaktadır.

	1. Tekil Şahıs / Ben	2. Tekil Şahıs / Sen	3. Tekil Şahıs / O	1. Çoğul Şahıs / Biz	2. Çoğul Şahıs/ Siz	3. Çoğul Şahıs / Onlar
Bilinen Geçmiş Zaman	sevdim	sevdin	sevdi	sevдик	sevdiniz	sevdi(ler)
	yazdım	yazdın	yazdı	yazdık	yazdınız	yazdı(lar)
Öğrenilen Geçmiş Zaman	sevmişim	sevmişsin	sevmiş	sevmişiz	sevmişsiniz	sevmiş(ler)
	yazmışım	yazmışsin	yazmış	yazmışız	yazmışsınız	yazmışlar
Şimdiki Zaman	seviyorum	seviyorsun	seviyor	seviyoruz	seviyorsunuz	seviyor(lar)
	yazıyorum	yazıyorsun	yazıyor	yazıyoruz	yazıyorsunuz	yazıyorlar
Gelecek Zaman	seveceğim	seveceksin	sevecek	seveceğiz	seveceksiniz	sevecek(ler)
	yazacağım	yazacaksın	yazacak	yazacağız	yazacaksınız	yazacak(lar)
Geniş Zaman	severim	seversin	sever	severiz	seversiniz	sever(ler)
	yazarım	yazarsın	yazar	yazarız	yazarsınız	yazar(lar)
Gereklilik	sevmeliyim	sevmelisin	sevmeli	sevmeliyiz	sevmelisiniz	sevmeli(ler)
	yazmalıyım	yazmalısın	yazmalı	yazmalıyız	yazmalısınız	yazmalılar
İstek	seveyim	sevesin	seve	sevelim	sevesiniz	seve(ler)
	yazayım	yazasın	yaza	yazalım	yazasınız	yaza(lar)
Şart	sevsem	sevsen	sevse	sevsek	sevseniz	sevse(ler)
	yazsam	yazsan	yazsa	yazsak	yazsanız	yazsa(lar)
Emir	-	sev	sevsin	-	sevin(iz)	sevsin(ler)
	-	yaz	yazsın	-	yazın(ız)	yazsın(lar)

(Tablo: Kip ve kişi eklerine göre çekimlenmiş örnek fiiller)

2.1.3. Hem İsme Hem Fiile Gelen Çekim Ekleri

2.1.3.1. Ek Fiil Kipleri (idi, imiş, ise, -dİr)

Eski Türkçede “olmak” anlamında kullanılan ve “er-” şeklinde olan bu fiilin tek başına bir anlamı yoktur. Fiilin sonunda ki “r” sesi düşmüş, başındaki “e” ünlüsü ise “i”ye dönüşmüştür (*er->i-*)⁴. Olumsuzu “değil” kelimesidir. Bu ek, isimleri yüklem yapma ve filleri birleşik zamanlı çekime sokma göreviyle kullanılır. Ek fiil bitişik yazılabileceği gibi ayrı da yazılabilir. Ünlüyle yazılan kelimeye bitleştirildiğinde “i” ünlüsü düşer ve araya “y” ünsüzü girer. Bu durumda büyük ve küçük ünlü uyumuna uyum sağlar: *babaymış, anneymiş; baba imiş, anne imiş...*

	İsmi Yüklem Yapma Görevi	Fiili Birleşik Zamanlı Çekime Sokma Görevi
idi	Buralar hep tarla idi . Buralar eskiden hep tarlay dı .	Gelen geçenden hep onu soruyor du . (<i>Şimdiki zamanın hikâyesi</i>)
imiş	İnsanı ayakta tutan şey umut imiş . İnsanı ayakta tutan şey umut muş .	Bir daha toplantıya erken gelecek miş . (<i>Gelecek zamanın rivayeti</i>)
ise	Bunların hepsi yalan ise biz yandık. Bunların hepsi yalansa sa biz yandık.	Yanına gelirsem bunların hesabını sorar ım . (<i>Geniş zamanın şartı</i>)
-dİr⁵	İnsanı ayakta tutan inanç tır .	DİKKAT! Birleşik zamanlı fiil yapmaz ancak fiile gelerek cümleye kesinlik, ihtimal gibi anlamlar katar.

2.1.3.2. “mİ” Soru Eki

“Şakaklarıma kar **mı** yağdı ne var?
Benim **mİ** Allah’ım bu çizgili yüz?”

Cahit Sıtkı TARANCI

⁴ KORKMAZ, Zeynep: *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*: Ankara 2003, s.24, Türk Dil Kurumu Yayınları.

⁵ Bu ek, fillerde birleşik zaman yapmaz “kesinlik” ya da “ihtimal” anlamı katar. “*Tartışma bitmiştir, konuyu kapatalım.*” cümlesinde kesinlik “*Şimdiye İstanbul’a varmışlardır.*” cümlesinde ise olasılık anlamı vardır. Ayrıca bu ek isimlere kesinlik anlamı kattığında sıklıkla gizli hâlde kullanılır: “*O, Türk tarihindeki en etkili isim.*” (-dir düşmüş)

2.2. Yapım Ekleri

Kelimelerin köklerine gelerek anlamını ve/veya türünü değiştiren eklerdir. Bir kelimeye birden fazla yapım eki bulunabilir. Kimi yapım ekleri işlek (canlı) bir nitelik taşıırken kimilerinin kullanıldığı örnek oldukça azdır. Türkçede dört çeşit yapım eki vardır:

2.2.1. İsimden İsim Yapan Yapım Ekleri ⁶

- Ar/ -şAr:** Paylaştırma ve dağıtma anlamı katar: *beşer, altışar, yedişer ...*
- CA⁷:** Dil, lehçe ve şive isimleri yapar: *Tibetçe, Latince, Moğolca...*
- CI:** Meslek; alışkanlık; sıfat; bir inanışı, düşünceyi benimseme anlamları katar: *boyacı, inatçı, simitçi, yorucu, uykucu, milliyetçi, Türkçü...*
- CIk:** Sevgi, acıma, küçültme anlamları katar: *anneciğim, kedicik, adamcık...*
- DAş:** Ortaklık, beraberlik anlamı katar: *paydaş, vatandaş, yoldaş, ad(d)aş...*
- ImSI:** Benzerlik, gibilik, yakınlık ifade eden, tat ve renk adlarından sıfat türetir: *yeşilimsi, kadifemsi, hamurumsu, acımsı, gölümsü...*
(***-Imtırak** eki de aynı anlamda kullanılmakta; özellikle renk adlarından sıfatlar türetmektedir: *sarımtırak, ekşimtırak, mayhoşumtırak...*)
- IncI:** Sayılara eklenerek sıra bildirir: *dördüncü, beşinci, altıncı...*
- II:** Bir şeye sahip olma, mensubiyet, taraftarlık anlamı katar: *şanslı, renkli, Sivaslı, Beşiktaşlı, Galatasaraylı...*
- IIk:** Eşya, mekân anlamı katar; somut ismi soyutlaştırır; rütbe-makam, meslek anlamı katar: *şekerlik, demlik, kitaplık, kömürlük, insanlık, kardeşlik, öğrencilik...*
(!! **Nadiren soyut ismi somutlaştırdığı da görülür: korkuluk ...**)
- sAl:** Aitlik ve nispet bildirir: *ruhsal, geleneksel, dinsel...*
- sİz:** Eksiklik, yokluk anlamı katar: *akılsız, huysuz, vicdansız, işsiz, parasız...*
- tI:** Yansıma sözcüklerden isim türetir: *hırıltı, lakırtı, şırıltı, parıltı, patırtı, gürültü, homurtu, cızırtı...*
(...)

⁶ İsimden isim, isimden fiil, fiilden isim, fiilden fiil yapan yapım ekleri burada belirttiklerimizden çok daha fazladır. Ancak biz yaygın olarak kullanılanları eklerin yine yaygın olarak kelimeye kattıkları bazı anlamları belirtmekle yetindik. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeynep Korkmaz (2003), Muharrem Ergin (2003).

⁷ “Aslında çekim eki olan ve isimlere gibi, göre, birlikte ve kadar anlamları katan ek yapım eki olarak da kullanılmaktadır.” (Muharrem Ergin, *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*: İstanbul 2003, 407 s., Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım).

2. 2. 2. İsimden Fiil Yapan Yapım Ekleri

-(A)r: Renk adlarına gelerek onları oluş fiiline dönüştürür: *sar(ı)ar-*, *karar-*, *bozar-*...

-(D)k: Oluş bildiren fiiller yapar: *gecik-*, *acık-*, *gözük-*

-A: Yapma, olma ifade eden geçişli geçişsiz fiiller yapar: *kana-*, *yaşa-*, *türe-*, *boşa-*

-dA: -kIr eki gibi yansıma isimlere gelerek onları fiilleştirir: *fısılda-*, *horulda-*, *gürülde-*, *kıkırda-*...

-kIr: Yansıma sözcüklere gelerek onları fiilleştirir: *fışkır-*, *haykır-*, *hıçkır-*...

-IA: Bir şeyin aralıklarla veya sürekli yapıldığı anlamını verir: *ayıkla-*, *didikle-*, *tetikle*, *uyukla-* *savsakla-*... Ayrıca bir işin yapıldığı nesneyi gösteren fiiller yapar: *hançerle*, *rendele*, *sabunla*, *kaşıkla*...

-sA: İstek veya ihtiyaç bildiren fiiller yapar: *susa-*, *duraksa-*, *garipse-*

(...)

2.2.3. Fiilden İsim Yapan Yapım Ekleri

-A: Zarf-fiil eki kalıplaşması sonucu oluşan isimler: *süre*, *devre*, *çevre*, *doğa*...

-AcAk: Esasında sıfat fiil ekidir. *gelecek günler*, *yıkanacak bulaşık*, *özetlenecek ders*...

***Kalıplaşarak araç-gereç anlamında da kullanılır:** *giyecek*, *yakacak*, *açacak*...

DİKKAT: Bütün fiilimsi ekleri (isim-fiil, zarf-fiil ve sıfat-fiil ekleri) fiilden isim yapım ekleridir: *kırışmış*, *ağlayıp*, *öpülesi*, *görmeden*, *bilinmez*, *okurken*, *düşünmek*...

-Ak: Yer, eşya vs. çeşitli türde kelimeler türetir: *yatak*, *kav(u)şak*, *kaçak*, *kapak*, *tapınak*, *adak*...

-Am: Bir hareketin adını ifade eder ya da bütünün parçası anlamını verir: *dönem*, *kuram*, *tutam*...

-GAç: Araç gereç, organ, huy tabiat anlamları verir: *süzgeç*, *solungaç*, *üşengeç*...

-GAN: Fiilde ifade edileni alışkanlık haline getirme anlamı katar: *çekingen*, *üretken*, *savurgan*, *somurtkan*, *alınan*...

-GI: Alet isimleri, somut ve soyut isimler yapar: *atki*, *silgi*, *yazgi*, *görgü*, *dizgi*, *övgü*, *korku*, *görgü*, *vergi*...

-GIn: Varlıklara nitelik kazandırır: *dalgın*, *bilgin*, *durgun*, *suskun*...

-I: Fiilin gösterdiği işin sonucunda ortaya çıkan ürünün ismini verir: *dizi*, *sızı*, *dürtü*, *yazı*, *güldürü*, *gezi*...

-İcİ: Meslek ya da özellik bildirir: *okuyucu, zorlayıcı, akıcı, yırtıcı, satıcı, yapıcı...*

-İş: Fiili geçici ya da kalıcı isim hâline getirir: *bakış, sunuş, dalış, seziş...*

-mA: İş isimleri yapar: *okuma, uzama, boyama, açılma...*

***Bu ek kalıcı isimler de yapabilir:** *dolma, danışma, döşeme...*

(...)

2.2.4. Fiilden Fiil Yapan Yapım Ekleri:

-(İl): Edilgenlik veya dönüşlülük anlamı verir: *atıl-, yazıl-, çözül-, çekil-, seçil-, görül-...*

-(İn): Fiile dönüşlülük veya ettirgenlik anlamı verir: *taran-, yıkan-, silin-, bakın-, dövün, alın-, söylen-...*

-AlA: Fiilin gösterdiği işin kısa aralıklarla ya da devamlı olarak yapıldığı anlamını verir: *eşele-, itele-, kovala-, kakala-, ovala-...*

-Dir: Yaptırma, imkân sağlama anlamı verir. Ettirgen çatılı fiil yapar: *yaptır-, bildir-, düşündür-...*

*Aynı zamanda fiilde belirtilen oluşun başka bir nesneye aktarıldığı anlamı vererek oldurgan çatılı fiil yapar: *döndür, baktır, sevindir-...*

-İ: Fiile pekiştirme ve sıklık anlamı kazandırır: *kazı-, bürü-, sürü-*

-mA: Olumsuz filler yapar: *yazma-, gelme-, bekleme-, atlama-...*

-t, -(İt): Fiilde belirtilen oluşun bir başka nesneye aktarıldığı anlamını verir. Yani geçişsiz bir fiili geçişli hale getirerek oldurgan çatılı fiili yapar: *uyut-, korkut-, başlat-, beklet-...*

(...)

UYGULAMA: Aşağıdaki metinlerde geçen kelimelerin tamamını ek ve köklerine ayırarak eklerin çeşitlerini yazınız.

Lavinia

Sana gitme demeyeceğim.
Üşüyorsun ceketimi al.
Günün en güzel saatleri bunlar.
Yanımda kal.

Sana gitme demeyeceğim.
Yine de sen bilirsin.
Yalanlar istiyorsan yalanlar söyleyeyim,
İncinirsin.

Sana gitme demeyeceğim,
Ama gitme, Lavinia.
Adını gizleyeceğim
Sen de bilme, Lavinia.

Özdemir Asaf

“Bir zamandır ablam annemin kafayı üşüttüğünü söylüyordu. Ben pek üzerinde durmadım. Evet, ablam da haklı. Yaşlı bir kadınla her gün aynı evde olmak kolay değil. Dün pazardı, şöyle bir uğradım onlara. Biraz kaynattık işte eskilerden falan... Ama kalktım gidiyorum, elini öptüm annemin. “Oğlum bir daha gelişinde anneni de getir...” dedi. İçimdeki yangın gözlerimi yaşarttı. Ablamın yüzüne bakmadan kaçarcasına çıktım evden. Yağmura sığındım dışarıda.” (Necati Tosuner, *Acı Yağmur*)

3. YAPILARINA GÖRE SÖZCÜKLER

Yapılarına göre sözcükler basit, türemiş ve birleşik olmak üzere üç gruba ayrılır.

3.1. Basit Sözcük: Yapım eki almamış ve bir başka kelime ile birleşmemiş sözcüklere denir.

“aydınlık **neyin oluyor** senin
gökyüzü **akraban filan** mı?”

Attila İlhan

DİKKAT: Yabancı dillerden Türkçeye girmiş olan kelimeleri her zaman basit kök olarak kabul ediyoruz: *kütüphane, kafeterya, televizyon...*

3.2. Türemiş Sözcük: Yapım eki almış sözcüklere denir: *düşünce, becerikli, görgüsüz...*

“Ne **doğan** güne hükmüm geçer
Ne halden anlayan **bulunur**
Ah aklımdan **ölümüm** geçer”

Cahit Sıtkı Tarancı

3.3. Birleşik Sözcük: Birden fazla kelimenin birleşmesi yoluyla oluşmuş sözcüklerdir. Birleşik kelimeler gramer yapıları bakımından isim, sıfat, zamir, zarf, edat, fiil gibi çeşitli kelime sınıflandırmalarıyla karşımıza çıkabilir:

İsim tamlaması biçiminde meydana gelen birleşik sözcükler: *buzdolabı, çörekotu, kutup yıldızı, külkedisi, Beyşehir, Edirnekapı...*

Sıfat tamlaması biçiminde oluşan birleşik sözcükler: *Sivrisinek, Akdeniz, Kocatepe, kuru yemiş, karahumma, eşkenar, içgüdü, delikanlı, karaciğer, yanardağ, çalar saat, döner kapı, ana düşünce, arka plan, büyükelçi...*

Sıfat-fiillerle kalıplaşan adlardan meydana gelen birleşik sözcükler: *cankurtaran, barışsever, bilgisayar, değerbilmez, füzeatar, çöpçatan, dalgakıran, başbakan...*

Bir isim ve çekimli fiilden birleşik sözcükler: *gecekondu, hüinkârbeğendi, imambayıldı, mirasyedi...*

İki fiilin birleşip kalıplaşması şeklinde oluşan birleşik sözcükler: *çekyat, gelgit, uyurgezer, dedikodu, biçerdöver...*

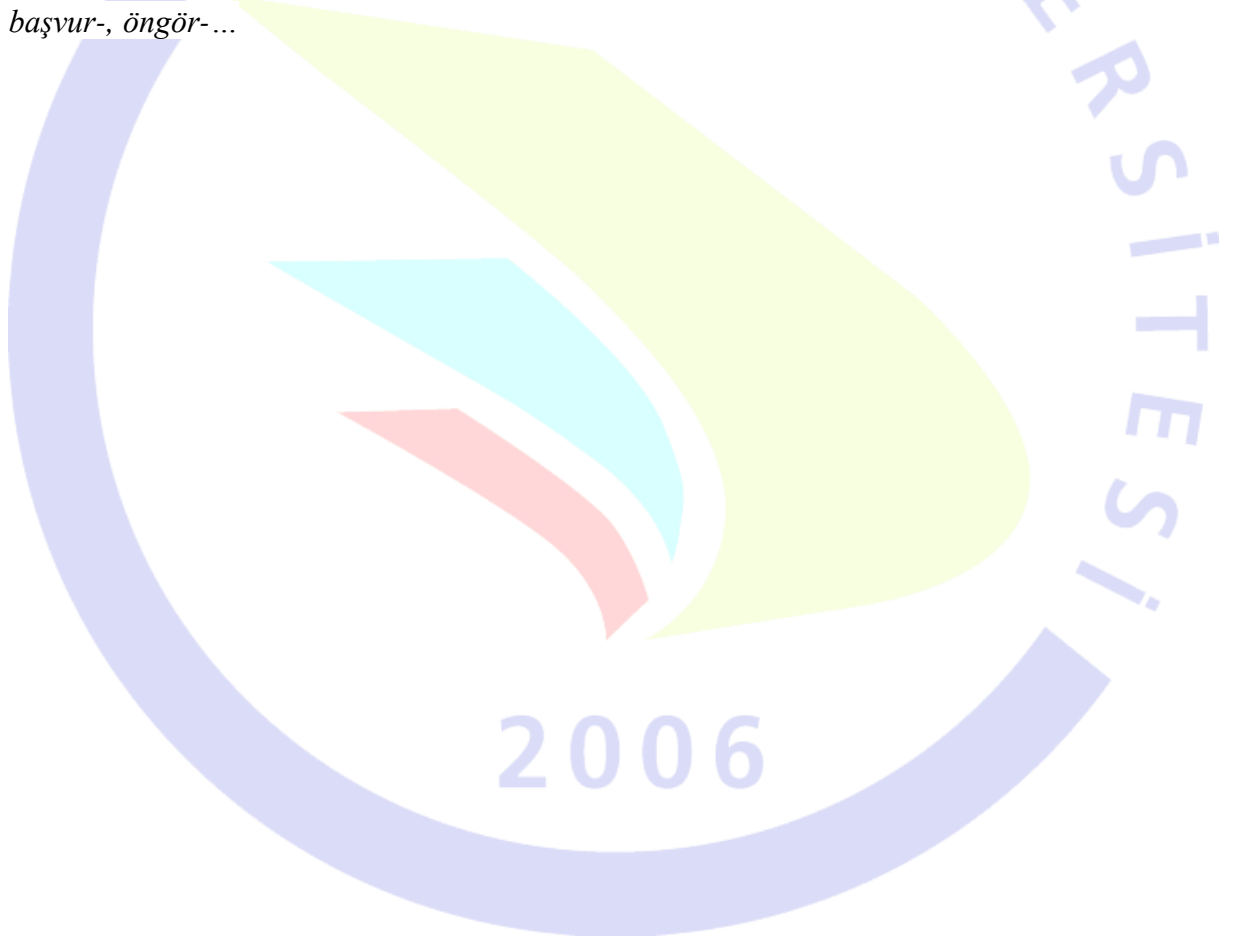
İkileme şeklinde meydana gelen birleşik sözcükler: *ev bark, giyim kuşam, üst baş, yaz kış, dere tepe, hoşbeş...*

İki yansıma kelimenin birleşmesi şeklinde oluşan birleşik sözcükler: *çıtçıt, fışfıs, gırgır, mızımız...*

Kurallı birleşik fiil biçiminde olan birleşik sözcükler: *geliver-, gelebil-, düşeyaz-, geledur-, geleyaz-...*

Yardımcı eylemle kurulmuş birleşik fiil biçiminde meydana gelen birleşik sözcükler: *yardım et-, affet, hisset-, hazır ol-, af buyur-, mutlu kıl-...*

Anlamca kaynaşmış birleşik fiil biçiminde meydana gelen birleşik sözcükler: *vazgeç, başvur-, öngör-...*

KAYNAKLAR

ERCİLASUN, Ahmet Bican: *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*: Ankara, 2004, Akçağ Yayınları.

ERGİN, Muharrem: *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*: İstanbul 2003, 407 s., Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım.

KORKMAZ, Zeynep: *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*: Ankara 2003, Türk Dil Kurumu Yayınları.

YAKICI, Ali vd.: *Üniversiteler İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*: Ankara 2019, Yargı Yayınevi.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<https://www.tdk.gov.tr/morfoloji>